

Dorota Kubacka-Jasiecka

Uniwersytet Andrzeja Frycza Modrzewskiego w Krakowie, Wydział Psychologii,

Pedagogiki i Nauk Humanistycznych

<https://orcid.org/0000-0002-8017-032X>

ŚRODOWISKOWA INTERWENCJA KRYZYSOWA NA RZECZ ZDROWIA WE WSPÓŁCZESNOŚCI

Streszczenie

Opracowanie ukazuje niekorzystny wpływ współczesnych przemian społeczno-kulturowych ponowoczesności – ich konsekwencje i zagrożenia zarówno dla zdrowia jednostek, jak i społeczności. Zjawiska globalizacji i uniwersalizacji otaczającej nas rzeczywistości oraz rozpowszechniana przez nie ideologia neoliberalizmu utrudniają oraz zniekształcają procesy adaptacji społecznej, zwłaszcza młodych, dopiero wchodzących w dorosłość pokoleń. Opracowanie przedstawia możliwości i propozycje środowiskowej interwencji kryzysowej jako działalności prewencyjnej, przede wszystkim aktywności na rzecz zmian systemowych oraz zdrowia społeczności. Warunkiem pozytywnych, korzystnych przemian staje się praca nad kształtowaniem wspólnotowych postaw i odpowiedzialności obywatelskiej. Inna droga naprawy to wychowanie oraz indywidualna interwencja w kryzysach dorastania pomagająca w kształtowaniu dojrzałej i autonomicznej tożsamości oraz krytycznej samoświadomości.

Słowa kluczowe: ponowoczesność, globalizacja, środowiskowa interwencja kryzysowa, psychologia społeczności, odpowiedzialność obywatelska, zdrowa i dojrzała tożsamość

Health-oriented environmental crisis intervention in the postmodern world

Abstract

The paper is a presentation of the negative impact of present-day socio-cultural transformations of postmodernity: their outcomes and threats which affect the health of both individuals and society. The widespread phenomena of globalisation and universalisation and the related popularisation of the neoliberal ideology impede and distort the process of social adaptation, in particular in relation to the generations of young people who enter adulthood. The article presents the possibilities and examples of environmental crisis interventions as preventive and precautionary measures, especially as regards activities oriented towards systemic changes aimed at the improvement of the population health. Positive and beneficial changes are preconditioned by the work on shaping community-minded attitudes and civic responsibility. Another method is based on education and individual interventions in connection with the adolescence crisis which help form young adults' mature and autonomous identity and critical self-awareness.

Key words: postmodernity, globalisation, environmental crisis intervention, community psychology, civic responsibility, healthy and mature identity

Wprowadzenie

Celem opracowania jest ukazanie niekorzystnego wpływu i zagrożeń dla zdrowia jednostek oraz społeczności, które niosą współczesne przemiany społeczno-kulturowe. Przedstawione zostaną postulaty konieczności przeciwdziałania niekorzystnym konsekwencjom nowoczesności. Aktualnie wskazuje się możliwości pomocy i wsparcia ze strony nowego ujęcia interwencji kryzysowej, gotowej podjąć się wyzwania pomocy we współczesnych kryzysach tożsamości i w stanach kryzysowych indywidualnym klientom, ale przede wszystkim pomocy środowiskowej na rzecz zdrowia społeczności.

Czas współczesności – czas przemian społeczno-kulturowych

Narastające problemy przemian współczesnego świata oraz ich konsekwencje zagrażają procesom rozwoju i dorastania, utrudniają i zaburzają funkcjonowanie oraz sprzyjają stanom kryzysowym, zwłaszcza kryzysom tożsamości – indywidualnym, ale również pokoleniowym, prowadząc do dezadaptacji i patologizacji.

Przełom wieków XX i XXI charakteryzuje niespotykane dotychczas tempo radykalnych przemian związanych z gwałtownym skokiem cywilizacyjnym, dotyczących wszystkich dziedzin naszego życia. Na plan pierwszy wysuwa się wyjątkowo szybki i zaawansowany postęp technologiczny, powodujący znaczące zmiany środowiska naturalnego człowieka, przemiany społeczno-kulturowe, a przede wszystkim form przekazu informacji i sposobu komunikacji (Janda-Dębek 2010). „Świat zmienia się tak szybko, że wszystko: kariery zawodowe, domy, role społeczne nabierają powoli charakteru tymczasowego, przejściowego” (Bennis, Slater 1998, s. 1 [wszystkie tłum. – D.K.-J.]). Tempo i gwałtowność przemian współczesności pociągają za sobą zmiany naszej egzystencji oraz psychologicznej kondycji człowieka, co stanowi znaczące wyzwanie dla kolejnych pokoleń. Alvin Toffler (1998) pół wieku temu po raz pierwszy zwrócił uwagę na zjawisko „szoku przyszłości”, „porażenia przyszłością” – dysproporcji między tempem przemian środowiska a ograniczoną zdolnością ludzi do podążania za ich gwałtownością i szybkością: „Zmiany zachodzą na naszych oczach z siłą nieokiełznanego żywiołu. To rozpędzenie powoduje dla nas wszystkich konsekwencje zarówno psychologiczne, jak i socjologiczne [...] rozpętany nurt zmian tak potężnych, że pękają od niego instytucje, zmienia się system wartości i ulegają erozji nasze korzenie. W tym procesie zmian przyszłość atakuje teraźniejszość” (s. 13). Dalej autor ten, cytując Eriksona, pisze: „W społeczeństwie naszym naturalną kolejną rzeczą tempo zmian będzie obecnie ulegało stałemu przyspieszeniu, przekraczając granice możliwości przystosowawczych, zarówno samego człowieka, jak i jego instytucji” (s. 45).

Nasze czasy bywają nazywane epoką społeczeństwa informatycznego, ponowoczesnego, konsumpcyjnego oraz zglobalizowanego, którą charakteryzują: przenikanie się kultur, hedonistyczne zachowania, chaos w systemie wartości i relatywizm moralny. Z psychologicznego punktu widzenia globalizacja polega na „stopniowej uniwersalizacji życia ludzi w różnych jego wymiarach” (Kowalik 2015, s. 19). Ludzie niezależnie od regionu czy kraju, w którym mieszkają, podporządkowują się tym samym zasadom regulacji życia społecznego ustanawiającym nowy porządek świata.

Większość badaczy sygnalizuje powiązania globalizacji z ideologią neoliberalną, która z jednej strony może być postrzegana jako

oferta rozwiązania powstających problemów; z drugiej – stała się ona wygodnym uzasadnieniem wprowadzanych zmian społecznych napędzających jej rozwój. W świetle haseł neoliberalizmu zasadniczym zabezpieczeniem bytu każdego człowieka są prawa obywatelskie, gwarantujące wszystkim ludziom wolność osobistą, sprawiedliwość społeczną, dążenie do pokoju i demokracji. Ważna pozostaje racjonalność działania w zorganizowanym społeczeństwie, zapewniająca funkcjonowanie oparte na wymienionych wartościach. Tym samym globalizacja stanowi postępowy proces społeczny, do którego ludzie powinni się przystosować.

Konsekwencje i psychospołeczne zagrożenia

Pozostaje jednakże pytanie o ocenę zjawisk i procesów globalizacji i uniwersalizacji warunków życia ludzi na całym świecie. Stanisław Kowalik (2015) wymienia następujące korzyści z globalizacji: łatwiejsze porozumiewanie się ludzi, skuteczniejszą współpracę, zmniejszenie konfliktów i różnic światopoglądowych oraz łatwiejszą integrację społeczną.

Natomiast niepowodzenia i błędy wdrażania globalizacji wypaczają jej założenia. Ujednolicenie wyglądu, ubioru i zachowania ludzi oddziałuje negatywnie, zmniejszając zainteresowanie innymi i ich atrakcyjność; dalszą konsekwencją ujednolicenia może być osłabienie lub utrata indywidualnego poczucia tożsamości (Giddens 2007). Racjonalność eliminuje spontaniczność i autentyczność, pokazywanie bowiem swoich emocji jest sprzeczne z propagowanym stylem współżycia społecznego; wpisuje się tu amerykańskie *keep smiling*, czy młodzieżowe stereotypowe „wszystko OK”, „wszystko pod kontrolą”. Patrząc z psychologicznej perspektywy i oceniając konsekwencje globalizacji dla funkcjonowania jednostek i społeczności w dłuższych okresach, osąd ten nie wypada już tak pozytywnie i optymistycznie, przy zastrzeżeniu, że rzetelna ocena konsekwencji zachodzących współcześnie przemian nie jest obecnie w pełni możliwa.

Współczesność zglobalizowaną cechują zasadnicze sprzeczności – mówi się o „społeczeństwie ryzyka” w świecie spostrzeganym jako ogólnie zagrażający. Wszystko może być odrzucone

lub zmodyfikowane wobec nowych faktów, idei i mody stanowiąc o „płynności rzeczywistości”, przy czym zmiany te mają charakter typowo neurotyczny (Bauman 2006; Skynner, Cleese 1992).

Wobec niejasności zasad i ról społecznych egocentryzm, wraz z akcentowaniem swego Ja, stanowi wyraz swoistej postawy obronnej. Podobną funkcję zdaje się pełnić odwracanie się od przyszłości a trzymanie się terażniejszości, mimo jej „płynności” i sprzeczności. Z kolei Mirosława Marody (2014, s. 29) zauważa, że współcześnie powoli zatracamy poczucie sensu życia, którego najważniejszym źródłem była zawsze przynależność do wybranej wspólnoty społecznej: „Deficyt niekwestionowanego sensu [życia, działania – przyp. D.K.-J.] jest źródłem największych współczesnych niepokojów”. Dochodzi do korozji wielu tradycyjnych społecznych reguł, zasad etycznych, prestiżu instytucji i autorytetów (Giddens 2007, 2008).

Funkcjonowanie we współczesności skutkuje zagubieniem aksjologicznym, poczuciem osamotnienia i alienacji (Obuchowski 2001). Jedną z przyczyn jest osłabienie więzi wspólnotowych, zanikanie tradycyjnych wartości rodzinno-społecznych. Postawy indywidualizmu, utrata wzajemnego szacunku i zaufania charakteryzują nasze ponowoczesne współżycie społeczne.

Obserwowane znaczące zjawiska, jak: nietrwałość i przelotność zdarzeń, relacji międzyludzkich, indywidualnych utożsamień, rodzą poczucie tymczasowości wszystkiego, co ważne. Przekonanie o nietrwałości naszego świata zmienia nasz stosunek do ludzi, idei i społecznych wartości, wreszcie – nas samych. Sytuacja ta szczególnie dotyka ludzi z trudem nadążających za współczesnością, coraz mniej przystosowanych i coraz bardziej wyobcowanych.

Opisane zjawiska pociągają za sobą daleko idące konsekwencje psychologiczne. Przypadkowość i krótkotrwałość więzi z ludźmi czy z rzeczami powoduje stałe poczucie niepewności. Rosnący niepokój, rozpowszechniająca się depresja, egotyzacja, częste symptomy somatycznego przemęczenia charakteryzują neurotyczną osobowość współczesnych czasów (por. Horney 1976). Narasta wzajemna niechęć, podejrzliwość, wraz z poczuciem beznadziejności i bezradności; stanom tym towarzyszy utrata emocjonalnego zaangażowania i instrumentalny charakter wzajemnych kontaktów. Poglądy Zygmunta Baumana (2006, 2008, 2012) charakteryzującego świat współczesny

wraz z jego nieuniknionymi, w znaczącej mierze negatywnymi konsekwencjami, określają pogarszającą się kondycję społeczną jako tzw. straty uboczne procesów przemian doby ponowoczesności.

Zasadnicze sprzeczności dotyczą współwystępowania dążenia do niezależności wolności wyboru w procesie kształtowania stabilnej, autonomicznej tożsamości indywidualnej i wspólnotowej z postawami podporządkowania się oczekiwaniom społecznym (nawet presji), narzucającym konieczność bezkompromisowego liczenia się z modą i propagowanymi wzorcami kulturowymi. Rodzi się gotowość do przyjmowania coraz to nowych utożsamień i czujność, aby zrobić to we właściwym czasie. Naturalne dążenie do wspólnotowości zostaje przeciwstawione „gorączkowemu” wyznaczaniu granic, groźeniu terenów niedostępnych dla „obcych”.

W ujęciu Kowalika najpoważniejsze konsekwencje procesów ponowoczesnych przemian to patologiczujące zmiany relacji społecznych określone jako: schizoidyzacja, melancholizacja oraz infantylizacja. Do schizoidyzacji¹ dochodzi skutkiem współwystępowania gloryfikacji prawa do wolności i swobód obywatelskich z presją podporządkowania się regulacjom życia publicznego i instytucji państwa; oznacza ona oczekiwanie od obywatela inicjatywy i niezależności przy jednoczesnym uniemożliwieniu ich wyrażania, co skutkuje niepewnością i poczuciem bezradności. Infantylizacja – w ujęciu Kowalika – opisuje patologiczną beztroskę, unikanie myślenia o problemach celem redukcji napięcia i lęku. Uchyłaniu się od zobowiązań i odpowiedzialności towarzyszy koncentracja na terażniejszości, zanurzanie się w kulturze masowej i wirtualnym świecie. Melancholizacja dotyczy rozpowszechniania się tzw. depresyjnej relacji przedzeniowej, będącej skutkiem rozbieżności między wyobrażeniem ładu społecznego a chaosem i niepewnością rzeczywistości, cierpieniem ludzi rządzonych niewłaściwie i niesprawiedliwie, wobec czego pozostajemy bezsilni. Niekorzystna konstelacja czynników ekonomicznych, politycznych i społeczno-kulturowych może powodować łączenie wymienionych postaw i zachowań *de facto* patologicznych.

¹ Termin nawiązuje do etiologicznej hipotezy schizofrenii, tzw. podwójnego wiązania (Laing 1978) zaburzającego racjonalność i logiczność myślenia, skutkiem „wdrukowywania” w dzieciństwie wzajemnie sprzecznych komunikatów.

Psychologia społeczności inspiracją interwencji środowiskowej

Nowy model kryzysowej interwencji środowiskowej na rzecz społeczności podejmujący wyzwania współczesności odwołuje się do idei i postulatów praktycznych psychologii społeczności (*community psychology*), stosunkowo nowej dziedziny nauki i praktyki. Psychologia społeczności rozwija się zawsze w powiązaniu ze społecznością, w której funkcjonuje (Burton, Kagan 2009).

Psychologia społeczności narodziła się i ukształtowała w wyniku współoddziaływania wielu zjawisk o charakterze ekonomicznym, psychospołecznym czy ideologicznym. Nawiązała do podejścia ekologicznego, haseł teorii systemów, postulatów ruchów środowiskowych oraz konieczności pracy interdyscyplinarnej; akcentuje korzyści łączenia wymienionych nurtów w pracy dla środowiska, „[...] dąży do rozumienia i podnoszenia jakości życia jednostek, społeczności i społeczeństw” (Kloos i in. 2012, s. 12). Tak szeroki kontekst określił jej charakter: złożoność, interdyscyplinarność, uwzględnianie aspektów ideologicznych i aksjologicznych, przede wszystkim ukierunkowanie na dobro i szeroko rozumiane zdrowie publiczne.

Dla psychologii społeczności istotne znaczenie mają wszelkie zjawiska rozwijające się i funkcjonujące w zastanej rzeczywistości polityczno-społecznej (np. Kagan i in. 2011). Szczególne znaczenie ma przeciwdziałanie nasilaniu się zachowań dysfunkcyjnych i patologicznych powiązanych z narastającymi trudnościami współczesnych przemian, wraz z ich daleko idącymi konsekwencjami dla kondycji psycho-fizycznej ludzi.

Aktualnie obserwujemy narastanie protestacyjnych ruchów społecznych – równościowych, feministycznych i innych na rzecz dobrostanu i zdrowia społeczności, które stanowią pokłosie negatywnych przemian ponowoczesności. Jednakże, jak zauważa Martyna Bunda (2018), głos upominający się o poszanowanie społeczeństwa obywatelskiego jest często *de facto* ignorowany przez władzę, obserwujemy bierność instytucji państwa wobec naruszania demokratycznego ładu społecznego.

Hasła i postulaty psychologii społeczności koncentrują się raczej na prewencji niż na oferowaniu działań naprawczych. Łączy je idea robienia wszystkiego tego, co możliwe i właściwe dla osób

dyskryminowanych i żyjących w warunkach opresji (por. Lipowska-Teutsch 1997, 2010; Kubacka-Jasiecka 2010, 2011, 2018).

Wymienione idee i zasady psychologii społeczności znajdują pełne odzwierciedlenie w nowym nurcie środowiskowej interwencji kryzysowej, której najważniejszym zadaniem staje się działanie na rzecz kształtowania tożsamości wspólnotowej – kolektywnej, a także stymulowanie zaangażowania obywatelskiego sprzyjającego „uwalnianiu odpowiedzialności” społecznej za siebie, innych i ich los. Podkreśla się znaczenie inicjowania ruchów społecznych i włączania ich w działalność formalnie funkcjonujących organizacji społecznych i rządowych. Cytując Lee Ann Hoff (1995, s. 5): „[...] aby skutecznie pomagać konieczna jest koncentracja nie tylko na ich [klientów – przyp. D.K.-J.] wzmożonym napięciu emocjonalnym, ale również na czynnikach społecznych, kulturowych i materialnych, które mają wpływ na zachowanie ludzi w sytuacjach stresowych”. I dalej: „Pomaganie ludziom [...] polega na [...] ustabilizowaniu harmonijnych relacji z osobami bliskimi, ustanowieniu swego miejsca i relacji w obrębie większej społeczności” (s. 146).

Zdolność samoorganizowania się, kształtowania aktywności wspólnoty, stanowi jeden z centralnych postulatów interwencji środowiskowej, które warunkują możliwość podejmowania oraz rozwiązywania problemów nurtujących obywateli danej społeczności, a także działania na rzecz usuwania trudności i przeciwdziałania niekorzystnym przemianom ponowoczesności. Siłą sprawczą dynamicznych przemian, koniecznych celem podnoszenia jakości życia i dobrostanu społeczności, jest aktywne uczestnictwo w życiu wspólnoty (por. Speer, Christens 2015; Elias, Neigher, Johnson-Hakim 2015). Aktywne uczestnictwo samych przedstawicieli społeczności przez optowanie na rzecz zmian systemowych winno być wspierane przez interwencję prowadzoną z zewnątrz przez profesjonalistów i samorządowców.

Nowe zadania sterowania procesami przekształceń i kontrolowania przemian wymagają od interwencji środowiskowej kierowania się wartościami humanistycznymi i demokratycznymi, wraz z chęcią angażowania się na rzecz społeczności.

Istotną kwestią wyróżniającą psychologię społeczności wraz z interwencją środowiskową pozostaje podkreślanie znaczenia

problematyki aksjologicznej, wkraczanie bowiem psychologii w praktykę społeczną pociąga za sobą zawsze konfrontację z problematyką wartości. Wartości bowiem organizują społeczne zachowania, umożliwiają ocenę sprawiedliwości porządku prawnego i społecznego. Pozwalają również na rozstrzyganie dylematów i sytuacji konfliktowych typowych dla pracy pomocowej w społeczności. Najważniejsze obowiązujące w społeczeństwie obywatelskim zasady i wartości demokratyczne to: społeczna równość, zwalczanie uprzedzeń i poszanowanie mniejszości oraz tolerancja. Philip G. Zimbardo i Floyd L. Ruch mówią wręcz o misji psychologii, ponieważ „[...] zmiany życia ludzkiego nieuchronnie wiążą się z wyborami opartymi na wartościach” (1999, s. 632). Jako interwenci winniśmy więc rezygnować z bezpiecznych postaw obiektywizmu i neutralności aksjologicznej, a opowiadać się po stronie wartości moralnych i demokratycznych.

Przejdźmy do oczekiwań stawianych wobec nurtu środowiskowego interwencji – łączenia indywidualnej pracy interwencyjnej w stanach kryzysowych z oddziaływaniem środowiskowym na rzecz zmiany społecznej; interwencji w społeczności zarówno o charakterze prewencyjnym, jak i zaradczym. Tak rozumiana działalność interwencyjna w społeczności wymaga opracowania programów edukacyjnych i treningowych dla osób podejmujących pracę interwencyjną w paradygmacie społeczno-politycznym, również szkolenia paraprofesjonalistów i wolontariuszy.

Reasumując, badacze i praktycy psychologii środowiskowej jako aktualnie najpilniejsze wyzwania dla jej działalności wskazują:

- problemy ekologiczne – podnoszenie jakości życia społeczności z poszanowaniem praw przyrody i interesu przyszłych pokoleń (por. Bańka 2018),
- umacnianie relacji jednostki ze społecznością, wspieranie otwartej, bezpośredniej komunikacji, umiejętności dialogu, mediacji i negocjacji na rzecz harmonijnego współżycia środowiska lokalnego,
- podkreślanie znaczenia przyjmowanych wartości dla wyborów i decyzji życiowych,
- zwiększanie samoskuteczności obywateli – wiary we własne możliwości, poczucia sprawstwa i siły (tzw. optymizm społeczny [Keplinger, Cieślak 2010]),

- promowanie zdrowego stylu życia – edukacja prozdrowotna na rzecz konstruktywnego zmagania się z trudnościami (Keplinger, Cieślik 2010),
- zapobieganie patologizacji społecznej – narastającemu konsumeryzmowi, stanom depresji, uzależnieniom, młodzieżowym zamachom samobójczym itp.

Natomiast najważniejsze zadania i umiejętności potrzebne psychologom funkcjonującym w społeczności można sprowadzić do trzech grup (por. Kubacka-Jasiecka 2011, s. 87):

1. Umiejętności związane z działaniami w społeczności na rzecz indywidualnych klientów: umiejętności i kompetencje społeczne, umiejętności współdziałania z interdyscyplinarnymi zespołami, organizowanie sieci formalnego i nieformalnego wsparcia społecznego, mobilizowanie, edukowanie, wspieranie profesjonalistów i wolontariuszy dla interwencji naprawczych.
2. Umiejętności związane z działaniami nastawionymi na pozytywną zmianę jakości życia środowiska lokalnego (wymiar mezospołeczny); należą tu umiejętności: rozwiązywania sporów i mediacji w kryzysach społeczności, typowania, selekcji, szkolenia tzw. liderów społeczności, pracowników „pierwszej linii frontu” jak policja, służba zdrowia, służby ratownicze, a także służby pomocy społecznej, sądownictwa i administracji.
3. Ostatni rodzaj to umiejętności związane z działaniami nastawionymi na zmianę systemu społecznego (wymiar makrospołeczny):
 - a) diagnozowanie zakłóceń funkcjonowania systemów i wynikających z nich patologicznych zjawisk społecznych,
 - b) organizowanie zespołów interdyscyplinarnych podejmujących problematykę prewencji, zdrowia społeczności oraz wdrażania pożądanych, wielopłaszczyznowych zmian w systemach społecznych,
 - c) aktywizowanie prasy oraz decydentów zarządzających zmianami społecznymi,
 - d) selekcjonowanie, edukowanie i przygotowanie do pracy w społeczności – profesjonalistów, paraprofesjonalistów i wolontariuszy.

Psychologowie w pracy środowiskowej

Zdaniem psychologów społeczności Jamesa G. Kelly'ego, Lonnie R. Snowdena i Ricardo F. Muñoz (1977), wkład psychologów w organizowanie społecznych sieci wsparcia środowiskowego oraz w funkcjonowanie służb prewencji czy interwencji kryzysowych w społeczności może być wyjątkowy i niezastąpiony. Społeczne procesy pozytywnych, prozdrowotnych przemian mogą istotnie przyspieszyć, kiedy psychologowie zaangażują się w działalności w społeczności jako inicjatorzy i rzecznicy wspierający ich realizację.

Zgodnie z poglądami i stanowiskiem wyrażonym przez Victorię E. Scott i Susan M. Wolfe (2015)² możliwości zatrudnienia psychologów w społeczności okazały się zaskakująco duże i obiecujące³. Wymienia się możliwości zatrudnienia w agencjach bezdochodowych – tzw. non-profit, oraz w organizacjach społecznościowych, tzw. pozarządowych, świadczących usługi i pomoc interwencyjną bezpośrednio na rzecz społeczności lokalnych.

Usługi pośrednie obejmują udział w inicjowaniu i organizowaniu środowiska, miejsc pracy, edukacji kulturalnej, rozrywki czy odpoczynku. Psychologowie społeczności mogą obejmować stanowiska kierownicze, nadzorując pracę poszczególnych organizacji, przygotowując innowacyjne programy psychoedukacyjne, interwencyjne, prozdrowotne, wychowawcze itp.; oceniają ich realizację, pozyskując dotacje czy granty na działalność w społeczności. Ponadto można wymienić udział w służbach zdrowia publicznego (upowszechnianie podstawowej wiedzy medycznej oraz zachowań o charakterze profilaktycznym). Ważna rola przypada służbom partnerującym organizacjom i placówkom edukacyjnym wprowadzającym do szkół programy wychowawcze i psychoedukacyjne.

Szczególnie znaczący może być wkład psychologów w nurt działalności naprawczej ukierunkowanej na deficyty funkcjonowania społecznego – wobec grup ryzyka kryzysowego, osób

² Autorki opierają się na doświadczeniu w Stanach Zjednoczonych i w krajach, w których psychologia społeczności zyskała aprobatę i popularność, a przede wszystkim poparcie kręgów rządowych.

³ W zależności od wiedzy, kompetencji i doświadczenia psychologa dają one szerokie możliwości otrzymania pracy, stanowiska czy awansu zawodowego.

dysfunkcyjnych z problemami adaptacji w swoim społeczno-kulturowym środowisku.

Reasumując, podstawowe role oczekujące na psychologów społeczności to: a) role ułatwiające funkcjonowanie i zapewniające bezpieczeństwo społeczności, b) role edukacyjne – budowanie świadomości obywatelskiej, edukowanie psychologów i paraprofesjonalistów, c) role reprezentacyjne wobec mediów i przedstawicieli władzy, d) funkcje organizacyjne i kontrolne. Ich efektywne wykonywanie wymaga odpowiedniej wiedzy i kompetencji, przede wszystkim motywacji i nastawienia na inicjowanie pożądaných przemian systemowych (Kagan i in. 2011).

Pozostaje więc zapytać, czy współcześni psychologowie są przygotowani do działalności środowiskowej, czy są zainteresowani takimi wyzwaniami i na nie otwarci? Czy posiadają odpowiednią wiedzę i kompetencje do podjęcia w ich środowisku nowych zadań? Wyzwania te zakładają uwzględnienie w programach podstawowych i podyplomowych studiów psychologicznych problematyki psychologii społeczności i interwencji kryzysowej oraz budowania wiedzy o człowieku funkcjonującym w różnych realiach społeczno-kulturowych, aby mogli oni stać się czujnymi obserwatorami, inicjatorami i rzecznikami przemian społecznych. Wyżej nakreślone role zawodowe i zadania psychologów w społeczności są istotnie odrębne od tradycyjnej roli i etosu pracy zawodowej psychologa z klientem czy pacjentem „twarzą w twarz”. W polskich realiach musimy być ponadto świadomi stosunkowo niewielkiego zainteresowania absolwentów psychologii pracą środowiskową na rzecz społeczności.

Najważniejszą aktualnie kwestią pozostaje problem zwiększenia zainteresowania psychologów, wzbudzenia motywacji do specjalizowania się w realizowaniu zadań szeroko rozumianej interwencji kryzysowej, z uwzględnieniem jej nurtu środowiskowego. W przekonaniu autorki problem ten dotyka konieczności modyfikacji tradycyjnego, tzw. etosu, zaangażowania zawodowego psychologów. Poszerzenie zakresu dotychczasowej pracy psychologów o pracę z grupą rodzinną, grupami wsparcia, treningi interpersonalne, czy terapię grupową oczywiście przekracza klasyczne ramy funkcjonowania psychologów, jednakże wszystkie te formy, mimo grupowego kontekstu, opierają się zasadniczo na kontakcie diadycznym.

Natomiast nadal zbyt często można napotkać postawy zdecydowanego odcinania się od społecznej działalności środowiskowej.

Otwarcie się psychologów na potrzeby szerszych społeczności i rzeczywista gotowość do konfrontacji z przedstawicielami dysfunkcyjnych systemów społeczno-politycznych oraz dążenie do ich zmiany, mogą stać się w przyszłości warunkiem efektywności i satysfakcji zawodowej psychologów. Zdaniem Augustyna Bańki zmiany te nie są żadną „melodią przeszłości, efemerydą, ale ogólnym trendem, który w najbliższym czasie będzie się stopniowo umacniać” (1996, s. 87). Przydatność naukowa psychologii w najbliższej przyszłości zależeć będzie od jej zdolności do skutecznej transformacji tradycyjnej roli zawodowej psychologów – przewidywał już 20 lat temu Janusz Reykowski (1999). Podobnie uważają Zimbardo i Ruch, pisząc: „[...] wkroczyliśmy w królestwo działalności społecznej, gdzie wiedza jest narzędziem, instrumentem służącym dokonywaniu zmian” (1999, s. 645).

Równocześnie należy zdać sobie sprawę, że społeczno-polityczne zaangażowanie psychologów stawia ich wobec szeregu niełatwych dylematów, a nawet obaw o utratę pozycji zawodowej, czy posady.

Zamiast podsumowania. Interwencja środowiskowa – perspektywy przyszłości

Czy przedstawione wyżej rozważania uwzględniające psychospołeczną kondycję naszego społeczeństwa pozwalają na nadzieję ukształtowania się społeczności obywatelskiej na podstawie wartości demokracji liberalnej? Wspólnoty narodowej zdolnej do przywrócenia ładu moralnego i prawnego oraz wartości demokratycznych stanowiących o bezpieczeństwie, dobrobycie i zdrowiu – zadowoleniu zintegrowanej społeczności?

Ukazany obraz polskiego społeczeństwa przedstawiany przez naukowców, sondaże, czy publicystów może okazać się zbyt wyostrzony, a przez to pesymistyczny. Spróbujmy jednakże, nie tracąc całkowicie nadziei na korzystne zmiany, rozważyć możliwości i drogi naprawy. Oddajmy głos Cezaremu Michalskiemu: „[...] dziś priorytetem jest [...] ocalenie i odbudowanie tożsamości i instytucji liberalnej Polski – świeckiej, zintegrowanej z Zachodem, szanującej

własność prywatną, budującej bogactwo oraz rozwój przedsiębiorczości i pracy, a nie opartej na rozdawnictwie i socjalu. Dziś te liberalne wartości [...] potrzebują pomocy i obrony [...], żeby przywrócić nadzieję na zmiany, konieczne jest przekazanie – precyzyjnie, optymistycznie i praktycznie wskazań działania i ich konsekwencji” (2017, s. 28).

Reasumując, ukształtowanie społeczeństwa obywatelskiego staje się w świetle przytaczanych wypowiedzi nie tylko wyrazem powinności moralnej, ale przede wszystkim koniecznością dziejową. Samoorganizowanie się i aktywizowanie społeczności obywatelskiej wydaje się dzisiaj szczególnie ważnym i aktualnym zadaniem środowiskowej pracy interwencyjnej w naszych krajowych realiach. Gwarancją współpracy zarówno wewnątrz społeczności, jak i między społecznością, samorządem i władzą. W tym celu podstawowym zadaniem interwencji środowiskowej jest z jednej strony przeciwdziałanie bierności, bezradności, „uśpieniu” społeczności; z drugiej strony są to świadome i efektywne działania edukacyjne przygotowujące obywateli dobrze wykształconych, otwartych na zmiany, kreatywnych i zdolnych do obrony swoich wartości; odważnie realizujących siebie i swoje zamierzenia.

W tym miejscu winno się przywołać pełne sceptycyzmu poglądy Baumana (2018) nawiązującego do rozważań Becka (1995), dotyczące ponowoczesnego procesu indywidualizacji prowadzącego do wirtualno-egoistycznego zagubienia młodego pokolenia w „dżungli własnego Ja [...]” (Bauman 2018, s. 65). Autorzy podważają możliwość i efektywność organizowania zbiorowych obywatelskich działań; ich zdaniem nie istnieje żadna „wspólna sprawa”, nie sumują się bowiem problemy niezainteresowanych innymi, skupionych wyłącznie na własnym życiu jednostek. Zjawisko osłabienia relacji międzyludzkich akcentują również, oprócz cytowanych powyżej badaczy współczesności, Erich Fromm (1993) czy Robin Skynner i John Cleese (1994). Dla Baumana ponowoczesna indywidualna tożsamość staje się surogatem wspólnoty społecznej, która *de facto* w rzeczywistości nie istnieje; w tych realiach „istnieje tylko nadzieja na budowanie wspólnoty zależnych jednostek [...] kształt naszego społecznienia, a więc i naszego społeczeństwa, które budujemy zależy od sformułowania zadania indywidualizacji i od reakcji na tak

sformułowane zadanie” (Bauman 2018, s. 176). Podobnie pesymistyczne poglądy w tej kwestii wypowiada Theodor Adorno (1990, 2010), a w Polsce m.in. Iwona Butmanowicz-Dębicka (2014) akcentująca negatywny wpływ ponowoczesnej kultury masowej, potęgującej bezradność i bierność jednostek niezdolnych do stawienia wspólnie jakiegokolwiek oporu niezadawalającej rzeczywistości

Cytowani autorzy wyrażają nadzieję, że w tym stanie rzeczy drogą wyjścia i naprawy stają się indywidualne zmiany psychiki jednostek – kształtowanie współczesnych ludzi świadomych swej siły i możliwości, o dojrzałej, autonomicznej tożsamości, zdolnych do obywatelskiego sprzeciwu i podjęcia konstruktywnej aktywności na rzecz przemiany wypaczeń ponowoczesnej teraźniejszości. Największe znaczenie przypisuje się procesowi wychowania dzieci i młodzieży w taki sposób, aby byli oni zdolni przystosować się do realności, jednak przy zachowaniu dystansu i krytycyzmu wobec niekorzystnych wypaczeń procesów zglobalizowanego świata.

Winniśmy zdawać sobie sprawę z wagi i znaczenia sygnalizowanych problemów, a przede wszystkim wymagań czasu i wysiłku „pracy od podstaw” – konieczności psychologicznej pomocy w wychowaniu kolejnych, świadomych pokoleń na wyższym poziomie kulturowym. Należy pamiętać o przygotowaniu nowych, dostosowanych do wymagań czasu programów edukacyjnych, wychowawczych i interwencyjnych akcentujących konieczność wspierania jednostek nieprzystosowanych, zagubionych i niedojrzałych, a także zagrożonych kryzysami tożsamości. Proponowane w tej sytuacji, jako jedynie słuszne, możliwe i uzasadnione, indywidualne działania interwencji kryzysowej pierwszego nurtu należy uznać wyłącznie za pożądane uzupełnienie pracy środowiskowej, a nie całkowitą negację jej znaczenia i roli dla zdrowia społeczności.

Na dzień dzisiejszy, mimo wszystko, dla podbudowania optymizmu i nadziei na przyszłość warto przytoczyć działaczom i interwenującym na rzecz przemian społecznych, a także nam wszystkim mądre słowa Zimbarda i Rucha (1999, s. 645), którzy stwierdzają: „Chociaż nasze możliwości (jako jednostek) w zakresie działania i osiągnięcia rezultatów są w danym momencie ograniczone przez [...] właściwości systemu, to nie jesteśmy na stałe zdani na jego łaskę, ponieważ systemy można zmieniać. Uczymy się wreszcie, że wszystko

to, co istnieje w systemach społecznych nie jest nieuchronne [...]. Zaczynamy sobie zdawać sprawę, że przez planowanie i wspólne działania możemy zmienić nasz świat społeczny w taki sposób, aby lepiej zaspokajał nasze, ludzkie potrzeby”. Na kierunek tych pożądanych przemian wskazuje wypowiedź Mariusza Janickiego i Wiesława Władyki (2017), wyrażających oczekiwanie, że idee społeczeństwa otwartego na nowoczesność i współczesne cywilizacyjne trendy zbudują naszą przyszłą, lepszą perspektywę: „Może czas na [...] pokazanie nowych perspektyw Polski jako nieodwołanie zachodnio europejskiego kraju” (s. 14).

Wzmacnia również naszą nadzieję optymistyczne przesłanie abp. Desmond’a Tutu i Dalajlamy XIV (za: Szostkiewicz 2017, s. 19), u podstaw którego leży wiara, że „Nasza przyszłość jak jednostek, narodów i ludzkości nie jest z góry przesądzona. Nie rządzi nami mroczne fatum. To my sami ją stworzymy codziennymi decyzjami, działaniami lub zaniechaniami. Mamy więc wielką moc w naszych rękach, reszta zależy od tego jaki z niej zrobimy użytek”.

Bibliografia

- Adorno T.W. (1990), *Sztuka i sztuki. Wybór esejsów*, tłum. K. Krzemień-Ojak, wybór i wstęp K. Sauerland, Warszawa.
- Adorno T.W. (2010), *Osobowość autorytarna*, tłum. M. Pańków, przedm. do wyd. pol. M. Herer, Warszawa.
- Bańka A. (1996), *O profesjonalizmie pedagogicznym i jego związkach z nauką oraz etyką*, „Czasopismo Psychologiczne”, t. 2, nr 2, s. 81–100.
- Bańka A. (2018), *Psychologia środowiskowa jakości życia i innowacji społecznych*, Poznań–Katowice.
- Bauman Z. (2006), *Płynna nowoczesność*, tłum. T. Kunz, Kraków.
- Bauman Z. (2008), *Zindywidualizowane społeczeństwo*, tłum. O. Kubińska, W. Kubiński, Gdańsk–Sopot.
- Bauman Z. (2012), *Straty uboczne. Nierówności społeczne w epoce globalizacji*, tłum. J. Hunia, Kraków.
- Bennis W., Slater P. (1998), *The Temporary Society: What Is Happening to Business and Family Life In America under the Impact of Accelerating Change*, San Francisco.
- Bunda M. (2018), *Klauzula zniewolenia*, „Polityka”, nr 2, s. 26–28.
- Burton M., Kagan C. (2009), *Towards a really social psychology. Liberation psychology beyond Latin America*, [w:] *The psychology of*

- Liberation. Theory and Applications*, eds. M. Montero, C.C. Sonn, New York, s. 51–72.
- Butmanowicz-Dębicka I. (2014), *Współczesna kultura masowa jako źródło zagrożeń społecznych i degradacji jednostek w świetle teorii Theodora W. Adorno*, „Czasopismo Psychologiczne”, t. 20, nr 2, s. 183–189.
- Elias M.J., Neigher W.D., Johnson-Hakim S. (2015), *Guiding Principles and Competencies for Community Psychology Practice*, [w:] *Community Psychology: Foundations for practice*, eds. V.C. Scott, S.M. Wolfe, Los Angeles, s. 35–62.
- Fromm E. (1993), *Ucieczka od wolności*, wyd. 3, tłum. O. Ziemilska, A. Ziemilski, przedm. F. Ryszka, Warszawa.
- Giddens A. (2007), *Nowoczesność i tożsamość: „Ja” i społeczeństwo w epoce późnej nowoczesności*, tłum. A. Szulżycka, Warszawa.
- Giddens A. (2008), *Konsekwencje nowoczesności*, tłum. E. Klekot, Kraków.
- Hoff L.A. (1995), *People in crisis: Understanding and helping*, 4th ed., San Francisco.
- Horney K. (1976), *Neurotyczna osobowość naszych czasów*, tłum. H. Grzegołowska, Warszawa.
- Janda-Dębek B. (red.) (2010), *Psychologia współczesnego człowieka*, Wrocław.
- Janicki M., Władyka W. (2017), *500 plus demokracja*, „Polityka”, nr 38, s. 12–14.
- Kagan C., Burton M., Duckett P., Lawthom R., Siddiquee A. (2011), *Critical community psychology*, Chichester.
- Kelly J.G., Snowden L.R., Muñoz R.F. (1977), *Social and community interventions*, „Annual Review of Psychology”, vol. 28, s. 323–361.
- Keplinger A., Cieślik A. (2010), *Pokonywanie bierności. Psychologiczne refleksje na przykładzie projektu „Want2Learn – chcę się uczyć”*, [w:] *Psychologia współczesnego człowieka*, red. B. Janda-Dębek, Wrocław, s. 139–155.
- Kloos B., Hill J., Thomas E., Wandersman A., Elias M., Dalton J. (2012), *Community Psychology. Linking Individuals and Communities*, 3rd ed., Belmont.
- Kowalik S. (2015), *Uśpione społeczeństwo. Szkice z psychologii globalizacji*, Warszawa.
- Kubacka-Jasiecka D. (2010), *Interwencja kryzysowa. Pomoc w kryzysach psychologicznych*, Warszawa.

- Kubacka-Jasiecka D. (2011), *Interwencja kryzysowa w społeczności. Nowe zadania i szanse dla absolwentów psychologii*, [w:] *Kryzysy, katastrofy, kataklizmy w perspektywie jednostkowej i społecznej*, red. K. Popiołek, A. Bańka, Poznań, s. 69–89.
- Kubacka-Jasiecka D. (2018), *Kształtowanie się wspólnoty polskiej społeczności – imperatyw moralny czy uświadomiona konieczność dziejowa?*, „Czasopismo Psychologiczne”, t. 24, nr 2, s. 405–416.
- Laing R.D. (1978), *Rozszczepione Ja*, [w:] *Przełom w psychologii*, wybór i wstęp K. Jankowski, tłum. K. Jankowski, A. Kołyszko, P. Kołyszko, Warszawa, s. 125–148.
- Lipowska-Teutsch A. (1997), *Ideologiczny i polityczny kontekst interwencji kryzysowej*, [w:] *Oblicza kryzysu psychologicznego i pracy interwencyjnej*, red. D. Kubacka-Jasiecka, A. Lipowska-Teutsch, Kraków, s. 255–262.
- Lipowska-Teutsch A. (2010), *Interwencja kryzysowa i czas, w którym żyjemy*, [w:] *Interwencja w kryzysie, kryzys w interwencji. Refleksje, analizy, krytyka*, red. B. Zadumińska, Kraków, s. 107–112.
- Marody M. (2014), *Dorastanie pokoleń w czasie przemian współczesności*, „Polityka”, nr 51/52, s. 28–32.
- Michalski C. (2017), *Obudzić Polskę liberalną*, „Newsweek Polska”, nr 38, s. 26–28.
- Obuchowski K. (2001), *Od przedmiotu do podmiotu*, wyd. 2, Bydgoszcz.
- Reykowski J. (1999), *O zmieniającym się znaczeniu psychologii w zmieniającym się świecie*, Referat plenarny XXX Zjazdu PTP. Materiały Zjazdu, Warszawa.
- Scott V.C., Wolfe S.M. (2015), *Community Psychology: Foundations for practice*, Los Angeles.
- Skyner R., Cleese J. (1992), *Życ w rodzinie i przetrwać*, tłum. A. Dozdziuk, Warszawa.
- Speer P.W., Christens B.D. (2015), *Community Organizing*, [w:] red. V.C. Scott, S.M. Wolfe, *Community Psychology: Foundations for practice*, Los Angeles, s. 220–236.
- Szostkiewicz A. (2017), *Osiem filarów radości*, „Polityka”, nr 51/52, s. 18–20.
- Toffler A. (1998), *Szok przyszłości*, tłum. W. Osiatyński, E. Ryszka, E. Woydyłło-Osiatyńska, wyd. 2. uzupełn., Poznań.
- Zimbardo P.G., Ruch F.L. (1999), *Psychologia i życie*, red. wyd. pol. I. Kurcz, B. Wojciszke, tłum. E. Czerniawska, J. Łuczyński, J. Radzicki, J. Suchecki, Warszawa.